

BEELDESSAY

Getekende kiesrechtstrijd: een selectie spotprenten uit de jaren 1874-1919

300

LEEDVERMAAK (AFB. 1)

In het laatste kwart van de negentiende eeuw, toen de Nederlandse regering onder druk van progressieve liberalen, antirevolutionairen, katholieken en sociaaldemocraten tot driemaal toe een wetsvoorstel deed om het bestaande censuskiesrecht te verruimen, begon ook het liberale tijdschrift *De Nederlandsche Spectator* belangstelling te tonen voor dit onderwerp.¹ Voor het eerst in haar reeds twintigjarig bestaan gaf de redactie aan haar vaste cartoonist Johan Schmidt Crans (1830-1907) de opdracht – want zo ging dat – voor een spotprent op het censuskiesrecht. Het resultaat was dit prentje ‘Census-kansen’ uit 1874. We zien een boer die op zijn wandeling een advocaat tegenkomt, uitgebeeld in de goedmoedige stijl die Schmidt Crans eigen was en hem kennelijk gewild maakte bij de lezers van de *Nederlandsche Spectator*.² De bijtende spotprenten uit de revolutionaire en napoleontische tijd behoorden sowieso tot het verleden; in Engeland had de satire van Gillray, Rowlandson en Cruishanks plaatsgemaakt voor de ‘socials’ in het (ook in Nederland) populaire blad *Punch* – anekdotische schetsjes van types en voorvallen in de samenleving.³ Dit prentje van Schmidt Crans doet wel aan zo’n ‘social’ denken. De grap is vervat in een gesprekje tussen twee zeer verschillende personen en de karikaturale overdrijving van lichaamskenmerken is ingehouden. Toch schuilt de humor mede in de tegenstelling tussen de weldoorvoede boer en de schriële advocaat, zo blijkt uit het bijchrift waarin de ‘Boer (die f 20 belasting betaalt)’ tot de ‘Advokaat (die op kamers woont en f 90 betaalt)’ zegt: ‘Misschien krijg je nu ook een kansje om kiezer te worden.’

---

1 Respectievelijk door minister Fock (1870), minister Geertsema (1872) en minister Heemskerk (1877). Zie de website van Parlement & Politiek onder ‘censuskiesrecht’ en uitgebreid J. Loots, *Voor het volk, van het volk. Van districtenstelsel naar evenredige vertegenwoordiging* (Amsterdam: Wereldbibliotheek, 2004).

2 Zie ook E. Koolhaas-Grosfeld, ‘Politieke spotprenten in de negentiende eeuw,’ *De Negentiende Eeuw* 39 (2015): 42-61.

3 C. Veth, *Comic Art in England* (Amsterdam: Menno Hertzberger, 1930), 102-121. Boudien de Vries, *Een stad vol lezers* (Nijmegen: Vantilt, 2011) geeft voorbeelden van de verkrijgbaarheid van *Punch* en andere buitenlandse satirische tijdschriften in Nederland.

1874, N°. 25.

CENSUS-KANSEN.

Tekenen van H. K. Thunissen en Martinius Tolboom.

Gevoerd bij Hout. E. Springer & Co Linn. A. B.

Over (de 13) belasting betaald tot afbreken (die op kamers woont en f 90 betaald):
: Verschien krijg je nu ook een kansje om Keizer te worden.

Afb. 1 'Census-kansen', spotprent door J.M. Schmidt Crans in *De Nederlandsche Spectator*, nr. 25, 1874. (Universiteitsbibliotheek Amsterdam, Bijzondere Collecties)

Zoals vaak bij Schmidt Crans geeft het beeld eerst in combinatie met de tekst zijn humor prijs. Dat de boer wel stemrecht had en de advocaat niet, was het gevolg van de scheve verhoudingen in het Nederlandse censuskiesrecht. Het stemrecht was voorbehouden aan mannen die ouder waren dan 23 jaar en een bepaald bedrag aan grond-, patent- of personele belasting betaalden. De hoogte van dat bedrag verschilde echter per gemeente; dorpsbewoners betaalden meestal minder dan stedelingen, met als gevolg dat er op het platteland meer stemgerechtigden woonden dan in de steden. Deze ongelijkheid zou nog jaren voortduren. Je kon erover lachen maar tegelijkertijd doet zo'n spotprent meer: een misstand naar buiten brengen, het publiek politiek bewust maken – kortom: de kiem leggen voor verandering.

CULTUURBOTSING (AFB. 2)

Voor de sociaaldemocraten en de links-liberalen die zich in de jaren tachtig politiek organiseerden was uitbreiding van het kiesrecht eigenlijk een gepasseerd station – *algemeen* kiesrecht was hun eis. De emotionele en luidruchtige manier waarop vooral de socialisten van zich lieten horen stond haaks op het beheerste politieke debat dat de liberalen voorstonden.⁴ Met de prent 'Toekomstmuziek' die het satirische culturele tijdschrift *De Lantaarn* in 1885 publiceerde kreeg het publiek alvast een visioen van een mogelijke cultuurbotsing. Tekenaar was de cartoonist Jan Holswilder (1850-1890), een matig kunstschilder maar een vernieuwer van de politieke prentkunst.⁵ Holswilder verstond de kunst een situatie of gebeurtenis zo kernachtig te verbeelden dat zijn prenten het konden stellen zonder tekst. Bovendien wist hij de expressieve, tonale mogelijkheden van de lithografie goed te benutten; heel anders dan Schmidt Crans wiens litho's door de arceringen net gravures lijken. Vernieuwing is precies wat *De Lantaarn* wilde toen zij in 1885 Holswilder aantrok als vaste tekenaar en aankondigde prenten op te nemen, die 'het eigenaardig karakter van menschen en toestanden' aan het licht brengen, zonder 'arg of list', maar ook zonder 'laffe vrees of terughouding'.⁶ Goed mogelijk dat die 'terughouding' slaat op de prenten van Schmidt Crans.

Holswilder heeft voor zijn 'Toekomstmuziek' in elk geval alle registers opengetrokken. Aanleiding voor deze prent was waarschijnlijk de demonstratie voor algemeen kiesrecht op 20 september 1885 in Den Haag waarbij het zingen van liederen door de burgemeester verboden was. We kijken over de schouders van de heren politici mee naar een uiterst rumoerig concert van trompetters, bassis-

4 Ido de Haan en Henk te Velde, 'Vormen van politiek. Veranderingen van de openbaarheid in Nederland 1848-1900,' *BMGN* 111 (1996): 167-200.

5 Zie C. Veth, *Een eeuw Nederlandsche caricatuur* (Amsterdam: Querido, 1941), 132-142.

6 W.H. van der Linden, *Domela Nieuwenhuis in 219 politieke prenten* (Amsterdam: Tilleul Publications, 1990), 11.

ten, violisten, een pianist, koorzangers en, op de achtergrond, zelfs krijsende babies. Iemand steekt een Jacobijnen muts de lucht in en er wordt gezwaaid met de vaandels 'Algemeen stemrecht' en 'Vragen des tijds', naar de naam van het tijdschrift van de Jonge Liberalen. Rechts onder het midden staan enkele politici te applaudisseren, maar de meerderheid zit onverstoorbaar op zijn stoel. Zij hebben geen boodschap aan het ironisch bedoelde 'Vox populi, vox Dei' onder de prent. De man met de handen tegen zijn oren is de conservatief liberale Minister Jan

Afb. 2 'Toekomstmuziek - Vox populi, vox Dei' (titels niet in beeld), spotprent door J. Holswilder in *De Lantaarn*, nr. 19, 1885. (Universiteitsbibliotheek Amsterdam, Bijzondere Collecties)

Heemskerk, herkenbaar aan zijn kapsel; achter hem zit de katholieke voorman Herman Schaepman met zijn karakteristieke kale schedel; in de figuur rechts in de hoek herkennen we het profiel van de antirevolutionair De Savornin Lohman. De tegenstelling tussen het politieke lawaai van het straatorkest en de onbewoogenheid van de gezeten politici is stevig aangezet, zoals een cartoonist betaamt. In die overdrijving ligt zowel de humor als de waarschuwing van deze prent: hoe harder er wordt geschreeuwd, des te minder zullen de gezeten politici geneigd zijn voor algemeen kiesrecht te stemmen.

Afb. 3 'Het nieuwe theeservies', spotprent van J.M. Schmidt Crans in *De Nederlandsche Spectator*, nr. 34, 1891. (*Openbare bibliotheek Rotterdam*)

BELEEFDE SPOT (AFB. 3)

Door toedoen van de conservatieve liberalen sleepte het parlementair debat over de kiesrechtuitbreiding zich ook in de jaren tachtig en negentig voort. Ondertussen nam de druk van de buitenparlementaire kiesrechtbeweging toe. De oplopende maatschappelijke spanning maakte het thema kiesrecht duidelijk interessanter voor cartoonisten dan voorheen, te oordelen naar het toenemend aantal spotprenten met dit onderwerp.⁷ Omdat de geïllustreerde pers nog overwegend

7 Voor de inventarisatie heb ik mij gebaseerd op de beeldbank Geheugen van Nederland.

liberaal georiënteerd was, kwam het visuele commentaar op de kiesrechtstrijd in deze jaren voornamelijk uit die hoek. Wel waren er, zoals we zagen, duidelijke verschillen in temperament en talent van de individuele tekenaars. Johan Schmidt Crans bleef zijn loopbaan lang beleefd, zoals dat in liberale kring gepast werd geacht. Hij serveerde zijn kritiek liefst tussen de regels door of als doordenkertjes. Zo lijkt ook deze prent uit 1891 op het eerste gezicht bepaald niet op een politieke prent. De vorm doet denken aan een gezapig genreschilderijtje en de titel 'Het nieuwe theeservies' lijkt dat te bevestigen. Maar pas op – het is de gezapigheid van de Nederlandse politiek die hier aan de kaak wordt gesteld. We krijgen namelijk een kijkje in de burgerlijke salon van de Nederlandse maagd, zo blijkt uit het bij-schrift. Vanuit haar luie stoel sommeert zij de meid om de waterketel met het opschrift 'Legerwet' weg te halen want die is allang afgekoeld. De meid had dit wel verwacht en brengt haar de 'Uitbreiding kiesrecht' ketel, gevuld met 'flink kokend water'. Waarop de Nederlandse maagd verzucht: 'Nu maar hopen dat mijn nieuwe kopjes er niet van springen.'

Vergeefse hoop. De 'nieuwe kopjes' – te weten (neem ik aan) de progressieve liberalen die zich onder aanvoering van minister Tak van Poortvliet sterk maakten voor een vergaande kiesrechtuitbreiding, verloren het pleit. Het in 1891 aangetreden kabinet Van Tienhoven, waarvan zij deel uitmaakten, trad in 1894 af. En zo kreeg ditmaal het water in de 'kiesrecht' ketel alle tijd om af te koelen.

STRAATPOLITIEK (AFB. 4)

Met de opkomst van de socialistische beweging en organisaties als de Nederlandse Bond ter Verkrijging van Algemeen Kies- en Stemrecht (1882) maakte de straatpolitiek zijn rentree, politieke manifestaties in de openbare ruimte die zich in Nederland na de revolutietijd van de late achttiende eeuw niet meer in die mate hadden vertoond. De grondwetsherziening van 1848 garandeerde weliswaar de vrijheid van vereniging en vergadering, maar de plaatselijke autoriteiten hadden de bevoegdheid daar grenzen aan de stellen. En dat deden ze ook, beducht als ze waren voor de verstoring van de openbare orde werden vaak preventieve militaire maatregelen genomen.⁸ Zo werd in Den Haag een kiesrechtmanifestatie die gepland stond voor 18 september 1892 door de burgemeester verboden met de smoes dat er cholera heerste in het buitenland. Prompt plaatste het liberale tijdschrift *Uilenspiegel* deze door Willem van der Nat (1864-1929) getekende spotprent van een behoorlijk uit de hand gelopen kiesrechtbetoging. Politieke prenten van Van der Nat zijn er maar weinig bekend, hij heeft vooral naam gemaakt als landschapschilder. En welbeschouwd heeft deze spotprent ook schilderachtige kwaliteiten, met zijn coulissen opbouw en verschillende plans waarlangs het oog kan

---

8 Ronald van der Wal, *Of geweld zal worden gebruikt!* (Hilversum: Verloren, 2003).

Afb. 4 'De Haagse betooging, zoals zij zou hebben plaats gehad, als zij niet verboden ware geworden', spotprent door W.H. van der Nat in *Uilenspiegel*, 17 september 1892. (*Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam*)

dwalen. Blikvanger is Ferdinand Domela Nieuwenhuis die links op het spreekgestoelte onder de rode vlag met 'Algemeen kies- en stemrecht' staat te orenen. Rechtsachter, al even heftig gesticulerend, spreekt Troelstra de menigte toe. Pal in het midden een arbeider in een rood hemd die met opgeheven armen staat te juichen; de meeste andere kerels zijn daarvoor te beschonken. Zij maken van de hele voorstelling een lachertje. Eerst nu valt op dat de twee mannen op de voorgrond, waarvan er een met lodderige blik de toeschouwer aankijkt, pistolen in hun handen hebben. Dit zou best wel eens een knipoog kunnen zijn naar de met pistolen zwaaiende jongeman op het beroemde schilderij van Delacroix, *De vrijheid leidt het volk op de barricaden*, gemaakt ter herinnering aan de Julirevolutie van 1830 in Parijs. Net als de hoge hoed van Domela - precies zo'n hoed draagt de burgerman met geweer op het schilderij van Delacroix. En kijk de rode Phrygische muts - attribuut van de Vrijheid - op het hoofd van de volkswrouw helemaal rechts op de prent van Van der Nat. De sfeer is in elk geval even explosief; bij Van der Nat zelfs letterlijk, gezien de grond slingerende dozen dynamiet en vaten petroleum.

‘De Haagsche betooging, zooals zij zou hebben plaats gehad, als zij niet verboden ware geworden’, luidt het opschrift op de prent. Dit was te voorbarig. Want de betoging werd ondanks het verbod toch gehouden, daags nadat *Uilenspiegel* deze prent plaatste en zonder dat zich ook maar iets van ongeregeldheden had voorgedaan.⁹ Een blamage voor *Uilenspiegel*, om een kiesrecht-demonstratie bij voorbaat in het belachelijke te trekken? Of was de titel ironisch bedoeld en bespot deze prent het schrikbeeld van revolutie dat de Haagse burgemeester van een kiesrecht-demonstratie had? Dit laatste is het meest waarschijnlijk. Dat de autoriteiten alleen al bij het idee van een demonstratie in een kramp schoten was bekend genoeg.

SLECHT VOORTEKEN (AFB. 5)

Politieke prenten in negentiende-eeuwse tijdschriften hebben vaak een verhalend karakter doordat de tekenaars en hun opdrachtgevers – redactieleden die over de prent gingen – inspiratie zochten bij de beeldende kunst, literatuur of geschiedschrijving. Impliciet geven de prenten daarmee een aardig inzicht in de culturele bagage van het beoogde publiek. Zo zullen de meeste lezers van *De Amsterdammer* in deze prent van Johan Braakensiek (1858-1940), ‘Hoe Prof. Buys zich de voorstanders van Algemeen Kiesrecht voorstelt’, wel het *gothic* gedicht ‘De Raaf’ van Edgar Allan Poe uit 1845 herkend hebben. Illustraties bij de diverse edities van dit gedicht hebben meestal dezelfde encenering. De ik-persoon van dit gedicht zit in een halfverduisterde kamer te somberen over het verlies van zijn geliefde als hij bezoek krijgt van een raaf, het symbool van een onheilsvoorspelling. De somberaar van Braakensiek is de staatsrechtgeleerde Johannes Theodoor Buys, behoudend liberaal en tegenstander van een al te snel doorgevoerd algemeen kiesrecht. Zijn hoofd wordt verlicht door het zwakke schijnsel van ‘1848’. De plaats van de raaf wordt ingenomen door vreemd gebarende mannen: de voorstanders van algemeen kiesrecht, gehuld in het duister van de ‘Anarchie’. Herkenbaar zijn van links naar rechts A. Kerdijk, redacteur van het *Sociaal Weekblad*, B.H. Heldt, oprichter van het Algemeen Nederlandsch Werkliedenverbond, W. Heineken, lid van het Comité voor Algemeen Stemrecht, Domela Nieuwenhuis en J.D. Veegens, redactiesecretaris van het vrijzinnig liberale tijdschrift *Vragen des Tijds*. Welke gedachte de professor precies kwelt is te lezen onder de prent, in een passage uit het artikel ‘Grondwetsherziening’ dat Buys publiceerde in *De Gids* van mei 1887. Het volledige citaat luidt:

Mocht het drijven naar dadelijke invoering van een ruimer kiesrecht dan nu wordt voorgedragen zegevieren, dan zou ik die uitkomst hartelijk betreuen, ook

---

9 Van der Linden, *Domela Nieuwenhuis*, 78-79.

Afb. 5 'Hoe Prof. Buys zich de voorstanders van Algemeen Kiesrecht voorstelt', spotprent van J. Braakensiek in het bijvoegsel van *De Amsterdammer. Weekblad voor Nederland*, 8 mei 1887. (*Universiteitsbibliotheek Amsterdam, Bijzondere Collecties*)

om het besluit op zichzelf, maar toch het meest omdat het mij een voorsteeken zou zijn, dat nu ook *die kostelijke nationale eigenschap, welke ik zoo even noemde* [ons nuchter gezond verstand] in de wieling [draaikolk] van den politieken maalstroom dreigt onder te gaan.¹⁰

ALBERT HAHN (AFB. 6)

In 1902 lanceerde dagblad *Het Volk*, orgaan van de Sociaal Democratische Arbeiders Partij, de geïllustreerde bijlage *Zondagsblad van Het Volk* met de bedoeling:

[...] in woord en beeld, wellicht meer nog door het beeld dan door het woord, aan de meest verdoofden en gebogenen duidelijk maken, welke hun plaats, hun onwaardige, onverdiende plaats is in deze maatschappij.¹¹

¹⁰ Geciteerd uit Van der Linden, *Domela Nieuwenhuis*, 18 (mijn cursivering).

¹¹ *Zondagsblad van Het Volk*, nr. 1, 6 juli 1902.

Afb. 6 'Zoo moet het!', spotprent door A. Hahn in *Zondagsblad van Het Volk*, 11 september 1904. (Universiteitsbibliotheek Amsterdam, Bijzondere Collecties)

Een van de belangrijkste stappen op weg naar deze bewustwording was uiteraard de strijd voor het algemeen kiesrecht; voor het eerst was er nu een tijdschrift dat hier onomwonden propaganda voor maakte. Met een oplage van 6000 exemplaren had *Het Zondagsblad van Het Volk* (vanaf 1906 vervolgd als *De Notenkraker*) een flink bereik. Bovendien werd de krant betaalbaar gehouden door gebruik van de lijn-cliché-druk, een hoogdruk techniek die het mogelijk maakte afbeeldingen op goedkoop krantenpapier te drukken. Als tekenaar van de prenten werd Albert Hahn (1877-1918) aangetrokken, zelf een overtuigd sociaaldemocraat.¹² Is het bij de voorgaande cartoonisten niet altijd duidelijk aan welke kant zij staan, aan Hahns standpunt inzake kiesrecht hoeft nooit getwijfeld te worden. Zijn prenten behoeven meestal ook geen toelichting; een eenvoudige beeldtaal en herhaling van motieven maakten de betekenis gemakkelijk te vatten voor de gewone man en vrouw. Een geliefd motief bij Hahn is de confrontatie tussen een stoere, reusachtige kerel – nu eens symbool van de arbeidersklasse, dan weer van de Sociaal Democratie – en zijn tegenstanders: de kapitalisten, conservatieven en klerikalen die hij stevast verbeeldt als in het zwart geklede kleine mannetjes. Op deze prent schopt die reus met de schoen van het algemeen kiesrecht drie mannetjes die de arbeiders willen knechten uit het parlement. Het linker mannetje heeft de tariefwet onder zijn arm (waarschijnlijk de katholiek M. Kolkman), die in het midden een arbeidscontract (de liberaal H.L. Drucker?) en de rechter, met de handboeien is onmiskenbaar de antirevolutionair Kuyper. ‘Zoo moet het’ staat er kort en krachtig onder deze prent: zij eruit, wij erin!

KIESRECHTDEMONSTRATIES (AFB. 7)

Hahns inzet voor de kiesrechtstrijd beperkte zich niet tot het tekenen van politieke prenten; hij ontwierp ook affiches en vaandels voor de kiesrecht-demonstraties. Opgeleid tot decoratie-ontwerper aan de academie in Groningen, waar hij in aanraking kwam met De Nieuwe Kunst, de Nederlandse variant van de Jugendstil, ging het werken op grotere schaal hem goed af. Dit affiche laat mooi zien hoe Hahn de lineaire stijl van de Nieuwe Kunst benutte voor politiek activisme en zo nieuw leven blies in socialistische motieven die al sinds 1848 circuleerden in de Europese geïllustreerde pers: de vuist, rokende fabriekspijpen, de rijzende zon als symbool van de naderende heilstaat, de stoere arbeider en de lange stoet kiesrecht-demonstranten met rode vlaggen.

12 Marien van de Heijden, *Albert Hahn* (Amsterdam: Rap, 1993). Uitgave bij de gelijknamige tentoonstelling in het Nationaal Vakbondsmuseum te Amsterdam.

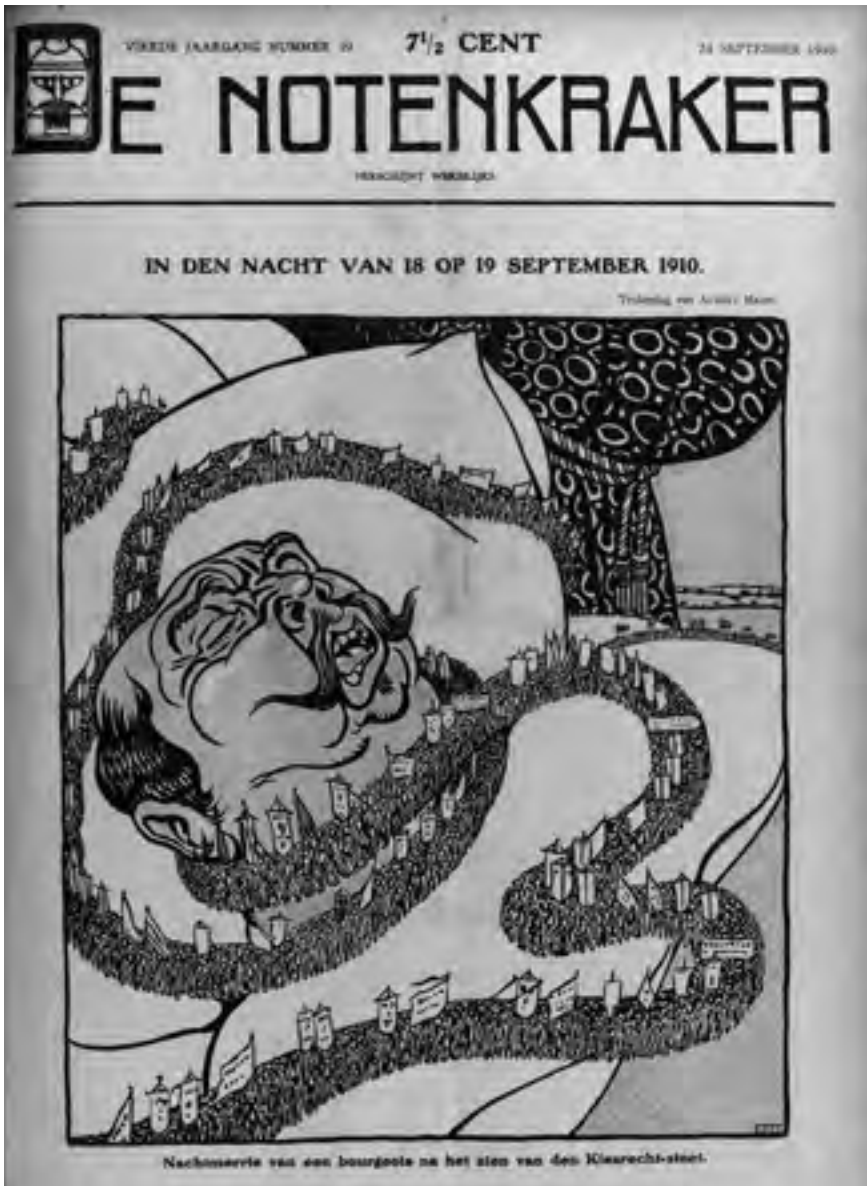

Afb. 7 'Teekent het volkspetitionnement voor algemeen kiesrecht', affiche door A. Hahn, 1911. (Collectie Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam)

DE MACHT VAN HET GETAL (AFB. 8)

312

Als fotografen de omvang van een demonstratie willen vastleggen doen zij dat bij voorkeur vanuit een hoger gezichtspunt, waarbij zij dan afhankelijk zijn van een gebouw, een stelling of iets anders dat beklommen kan worden. Anno 1913 zorgde zo'n actie van de fotograaf voor bekijks, getuige de blikken van de bezoekers van een verkiezingsbijeenkomst in Amsterdam – zie de afbeelding op pagina 348. Een tekenaar kent die noodzaak van een hoger standpunt niet, hij kan zijn verbeelding laten werken en naar believen zijn gezichtspunt verhogen. Dit voordeel heeft Hahn goed weten te benutten. Meestal koos hij voor een vogelvluchtperspectief van waaruit we de deelnemers van een kiesrecht-demonstratie als een onafzienbare slang door een onmetelijk landschap zien bewegen. Hahn gebruikte dit motief vaak, hij was zich duidelijk bewust van de grote zeggingskracht van het beeld van zo'n betogende stoet. De suggestie dat zij met velen waren voedde enerzijds het zelfbewustzijn van de arbeiders, anderzijds veroorzaakte hun aantal bij de gezeten burgerij op zijn minst een onbehaaglijk gevoel. Met zijn prent 'Nachtmerrie van een bourgeois na het zien van den kiesrecht-stoet', gemaakt naar aanleiding van de kiesrecht-demonstratie op 18 september 1910, neemt Hahn dit onbehagen op de hak. Hier ziet een burger in zijn boze droom de duizendkoppige menigte veranderen in een duizendkoppig monster dat hem de keel snoert.

Afb. 8 'Nachtmerrie van een bourgeois na het zien van den kiesrecht-stoet', spotprent door A. Hahn in *De Notenkraaker*, 25 september 1910. (*Universiteitsbibliotheek Amsterdam, Bijzondere Collecties*)

VROUWENKIESRECHT (AFB. 9 EN 10)

314

‘Op den overwinningdag’ staat er boven de prent van Hahn die *De Notenkraaker* op 26 mei 1917 uitbracht ter gelegenheid van de grondwetswijziging van 1917 waarbij aan alle mannen van boven de 23 jaar het kiesrecht werd toegekend – zie afbeelding op pagina 351. Op de prent prijkt een vuist die triomfantelijk een palmtak de lucht insteekt en daarnaast *Mister Notenkraaker himself* met zijn pen in de hand. Buigend voor het ‘geëerd publiek’ deelt hij mee in het vervolg zijn wapen te wijden aan de strijd voor het algemeen vrouwenkiesrecht.¹³

En inderdaad had de vrouwenkiesrechtstrijd tot dan toe voor *De Notenkraaker* geen prioriteit. Bovendien geeft het blad een uitgesproken negatief beeld van de voorvechtsters in de strijd. Zij worden door Hahn steevast weggezet als opgeprikte arrogante dames die hun neus ophalen voor arbeidersvrouwen; de laatste worden in contrast hiermee juist zo gewoontjes mogelijk uitgebeeld, gespeend van iedere vorm van ijdelheid of coquetterie. Dat dergelijke spotprenten eerst vanaf 1907 verschijnen heeft ongetwijfeld te maken hebben met de oprichting in dat jaar van de Nederlandsche Bond voor Vrouwenkiesrecht. De leden, voornamelijk dames uit gegoede kring,

Afb. 9 ‘Opinie’, spotprent door A. Hahn in *De Notenkraaker*, 22 januari 1911, met onderschrift: ‘Algemeen vrouwenkiesrecht? Maar dat kan niet! Men zou de stemhokjes moeten desinfecteeren telkens als er zoo’n arbeiders-vrouw is in geweest.’ (Universiteitsbibliotheek Amsterdam, Bijzondere Collecties)

¹³ *De Notenkraaker*, 26 mei 1917.

Afb. 10 'De leeperd!', spotprent van A. Hahn in *De Notenkraaker*, 16 september 1916. (*Openbare bibliotheek Rotterdam*)

hadden niet het verkrijgen van vrouwenkiesrecht als eerste doel, zoals de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht (1894-1919), maar de 'opvoeding tot het verkrijgen van het vrouwenkiesrecht'. Op deze manier wilden zij het maatschappelijk draagvlak voor vrouwenkiesrecht te vergroten.¹⁴ De SDAP beschouwde het streven van de Bond echter als een sluwe truc om arbeidervrouwen uit te sluiten. 'De leeperd!' denken de vrouwen op deze prent van de 'Douairière' die hen minzaam toespreekt met: 'Zie je, ik ben er niet tegen, dat jullie het kiesrecht krijgt, mits wij jullie eerst hebben geleerd hoe het gebruikt moet worden.'

¹⁴ Atria, publicatie vrouwenkiesrecht. Geraadpleegd op 8 oktober 2017, www.atria.nl/nl/publicatie/vrouwenkiesrecht-nederland.

ACTIE OP EIGEN TERREIN (AFB. 11)

316

Zo serieus als Hahn zich ook weer in de vrouwenkiesrechtstrijd begaf, zo lacherig werd daar vaak door andere tekenaars over gedaan. Een vrouw in een jurk die te wijd is voor het stemhokje, vrouwen in de bankjes van de Tweede Kamer die de heren politici afleiden – dat type spotprenten. Deze prent van de Willy Sluiter (1873-1949) vormt hierop een gunstige uitzondering. Sluiter was vooral een kunstschilder, de politiek bekeek hij vanuit de zijlijn, met een lach en een knipoog.¹⁵ En terwijl andere cartoonisten bestaande zaken graag chargeerden, vond Sluiter de werkelijkheid soms al grappig genoeg. Dat laatste was kennelijk het geval op de landdag van de Nederlandsche Bond voor Vrouwenkiesrecht in 1916, het onderwerp van deze prent in de progressieve *Nieuwe Amsterdammer*.¹⁶ ‘Aldus gebeurd, gezien en opgeteekend op het Landgoed “Drafna” bij Naarden op den eersten Juli van het jaar 1916’, staat in kleine letters onder de prent.¹⁷ Sluiter had dus met eigen ogen gezien hoe de dames van de Bond een en al oor waren voor de man op het spreekgestoelte en ondertussen een baby aan zijn lot overlieten. De spreker was Charles Boissevain (1842-1927), de welgestelde eigenaar van het landgoed Drafna, vader van elf kinderen, die als journalist en later hoofdredacteur en directeur van het *Algemeen Handelsblad* jarenlang zijn conservatieve liberale denkbeelden aan de man had gebracht. Het socialisme vond hij maar een dwaalleer.¹⁸ Het streven van de Bond voor Vrouwenkiesrecht naar ‘de opvoeding tot het verkrijgen van kiesrecht’ was voor hem waarschijnlijk nog net acceptabel. Maar eigenlijk was de naam Charles Boissevain in relatie tot vrouwenemancipatie voor de lezers van *De Nieuwe Amsterdammer* een lachertje. Vandaar ook de ironische ondertitel bij de prent: ‘Charles Boissevain, de warme verheerlijker van moederplichten, maakt op boeiende wijze propaganda voor vrouwen-kiesrecht.’ Zo boeiend dus dat de dames hun moederplichten verzaakten.

Dat Boissevain zijn landgoed voor deze manifestatie had opengesteld zal de invloed van vrouwelijke familieleden zijn geweest. Op het affiche voor de landdag staan de namen van zijn dochter Maria van Eeghen-Boissevain (openingswoord) en schoondochter Maria Boissevain-Pijnappel (redevoering). Andere sprekers

15 M.H.M. Peters e.a. (red.), *Willy Sluiter 1893-1949*. Gentleman-kunstenaar (Dordrecht: Dordrechts Museum/Gent: Snoeck-Ducaju, 1999).

16 *De Nieuwe Amsterdammer*. *Onafhankelijk Nederlandsch* weekblad was een afsplitsing van *De Amsterdammer*, *Weekblad voor Handel, Industrie en Kunst*. Dit blad publiceerde vooral spotprenten over de Engelse suffragettes. Zie Marian van der Klein, ‘Engelse suffragettes in een Nederlandse vrouwenrubriek,’ in *Feminisme en verbeelding. Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis*, red. M. Bosch e.a. (Amsterdam: IISG, 1994), 86-107.

17 De landdag van de afdelingen Hilversum en Naarden-Bussum van de Bond, gehouden op 2 juli 1916, niet 1 juli, zoals Sluiter vermeldt. Bron: affiche A4269, Atria, kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis.

18 Over Charles Boissevain zie Remieg Aerts, *De letterheren. Liberale cultuur in de negentiende eeuw: het tijdschrift De Gids* (Amsterdam: Meulenhoff, 1997), 382-385.

Afb. 11 'Op den landdag van den Bond voor Vrouwenkiesrecht. Charles Boissevain, de warme verheerlijker van moederplichten, maakt op boeiende wijze propaganda voor vrouwenkiesrecht'. Spotprent door Willy Sluiter in Bijvoegsel van *De Nieuwe Amsterdammer*. (Universiteitsbibliotheek Amsterdam, Bijzondere Collecties)

waren de journalist jonkheer Jan Feith en het liberale Tweede Kamerlid Harm Smeenge, wiens dochter voorzitter was van de Bond. Boissevain zelf werd dus niet officieel aangekondigd als spreker, maar als eigenaar van landgoed Drafna stond het hem natuurlijk vrij daar zijn eigen geluid te laten horen.

ONDER DRUK VAN DE REVOLUTIE (AFB. 12)

318

Het zegt wel iets over de impact van spotprenten dat het weekblad *Het Katholieke Volk* (1912-1929) zich geroepen voelde een satirisch supplement uit te brengen, *De Roskam* geheten, dat het moest opnemen tegen de linkse *Notenkraker*. Ook qua vormgeving is duidelijk de concurrentie opgezocht, en met de tekenaar Louis de Leeuw had *De Roskam* een karikaturist in huis die qua felheid kon wedijveren met Albert Hahn. Het *bête noir* van *De Roskam* was de SDAP'er Pieter Jelles Troelstra, zeker nadat die in zijn beruchte redevoering in de Tweede Kamer op 12 november 1918 had aangekondigd dat het (na Duitsland) ook voor Nederland tijd was dat de arbeidersklasse de macht greep. Troelstra krabbelde terug, maar de reputatie van revolutionair bleef hem aankleven. Zo verschijnt hij ook op deze grimmige prent, als een gek met een puntmuts van krantenpapier – *Het Volk* – en de revolutiedolk op zijn zij, die met gemene klauwen een arbeidersvrouw naar zich toe trekt en zegt: ‘Vrouwenkiesrecht is van geen belang; schenk mij uw vertrouwen, moedertje, en wij geven u de zegeningen der revolutie.’

Dat Troelstra in dit katholieke blad wordt weggezet als iemand die de arbeiders misleidt door het vrouwenkiesrecht te bagatelliseren is opmerkelijk; katholieken waren zelf bepaald geen voorstanders van vrouwenemancipatie. Maar sinds november 1918 was men wel zo beducht voor revolutie dat het rechts-christelijk kabinet-Ruijs de Berenbrouck (de eerste katholieke minister-president) aan de eis van vrouwenkiesrecht tegemoetkwam, uit vrees dat anders de arbeiders in de armen van de revolutionairen werden gedreven. De Tweede Kamer had op 9 mei 1919 het door de vrijzinnig democraat Henri Marchant ingediende initiatiefwetsvoorstel voor de invoering van vrouwenkiesrecht aangenomen. Twee weken later plaatste *De Roskam* deze prent, als was het om de Eerste Kamer te waarschuwen niet langer te dralen. Uiteindelijk ging zij akkoord, op 10 juli 1919, en kwam er ook aan de vrouwenkiesrechtstrijd in Nederland een einde.

Afb. 12 'Pieter Jelles in actie', spotprent door L. De Leeuw in *De Roskam*, 23 mei 1919, met onderschrift: 'Vrouwenkiesrecht is van geen belang; schenk mij uw vertrouwen, moedertje, en wij geven u de zegeningen der revolutie.' (*Katholiek Documentatie Centrum Nijmegen/Leeuw, L.L.P*)

LITERATUUR

- Aerts, Remieg. *De letterheren. Liberale cultuur in de negentiende eeuw: het tijdschrift De Gids*, Amsterdam: Meulenhoff, 1997.
- Haan, Ido de, en Henk Te Velde. 'Vormen van politiek. Veranderingen van de openbaarheid in Nederland 1848-1900,' *BMGN* 111 (1996): 167-200.
- Heijden, Marien van der. *Albert Hahn*. Amsterdam: Rap, 1993.
- Klein, Marian van der. 'Engelse suffragettes in een Nederlandse vrouwenrubriek,' in *Feminisme en verbeelding. Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis*, red. M. Bosch e.a. Amsterdam: IISG, 1994, 86-107.
- Linden, W.H. van der. *Domela Nieuwenhuis in 219 politieke prenten*. Amsterdam: Tilleul Publications, 1990.
- Loots, J. *Voor het volk, van het volk. Van districtenstelsel naar evenredige vertegenwoordiging*. Amsterdam: Wereldbibliotheek, 2004.
- Peters, M.H.M.A. e.a. (red.). *Willy Sluiter 1873-1949: gentleman-kunstenaar*. Dordrecht: Dordrechts Museum/Gent: Snoeck-Ducaju, 1999.
- Slechte, Henk. 'De vergeten spotprenten van Jan Holswilder,' *De Boekenwereld* 31 (2015) 4, 82-90.
- Veth, C. *Een eeuw Nederlandsche caricatuur*. Amsterdam: Querido, 1941.
- Wal, Ronald van der. *Of geweld zal worden gebruikt! Militaire bijstand bij de handhaving en het herstel van de openbare orde 1840-1920*. Hilversum: Verloren, 2003.

Eveline Koolhaas-Grosfeld is kunsthistoricus en werkzaam als zelfstandig onderzoeker en beeldredacteur. Haar publicaties betreffen vooral de Nederlandse kunst en cultuur uit de periode 1750-1850. Haar proefschrift *De ontdekking van de Nederlander in boeken en prenten rond 1800* (Zutphen 2010) werd bekroond met de Karel van Manderprijs 2012. Recente voorbeelden van haar werk zijn te vinden in de bundels *Het Bataafse Experiment. Politiek en cultuur rond 1800* (Nijmegen 2013) en *Een nieuwe staat. Het begin van het Koninkrijk der Nederlanden* (Amsterdam 2013). Samen met Anna Rademakers schreef zij *Een nieuw koninkrijk, een nieuwe kunst. Wens en werkelijkheid* (Den Haag 2014).